

ÜHE JOONISTUSE SAATUS: GUSTAV ADOLF HIPPIUSE „LUDWIG VAN BEETHOVENI PORTREE”

RIINA TÄNAV

„Arvukate portreede seas, mis Hippus välismaal joonistas, meenutas ta hilisematel aastatel eelkõige neid, mille originaalid talle eriti armsaks ja lähedaseks olid saanud: Beethoveni, Overbecki, Thorvaldseni ja Pestalozzi omi. Ja nende nelja nimega on ühtlasi väljendatud tema enda elu ja püüdluste ring: muusika, maalikunst, teised kunstid ja pedagoogika,” kirjutas Leopold von Pezold oma 1890. aastal ilmunud mälestusteraamatus.¹ Kuulsate meeste portreeterija, 1792. aastal Eestimaal Nissi pastoraadis sündinud kunstniku ja pedagoogi Gustav Adolf Hippuse loomingu tõstatab küsimusi Eestimaa ja Lääne-Euroopa vahelistest kultuuriloolistest kontaktidest vararomantismi ajastul, mil sõprade portreelisel jäädvustamisel oli eriline tähendus. Mälestustes mainitud neljast portreest on seni tuntud vaid Johann Heinrich Pestalozzi oma, seegi 1846. aastal valminud litograafiana. 1986. aastal kirjutatud artiklis „Muusika ja baltisaksa kunst” oli Mai Levinil põhjust kahetseda: „Mõnigi huvitav töö on aja jooksul kadunud, näiteks Gustav Adolf Hippuse joonistus Ludwig van Beethovenist, mille kunstnik tegi Viinis 1815. aasta paiku.”² Hippuse joonistust Beethovenist on

mainitud veel mitmes eesti kunsti ajaloo alases teoses,³ kuid selle saatus ja asukoht oli seni teadmata. Ka muusikateadlase Tiina Õuna artiklites on olnud portreest juttu.⁴

Joonistus asub helilooja sünnimajas

Portree pole aga tegelikult kadunud, vaid asub Bonnis Beethoveni sünnimaja ja loodud arhiivis (Beethoven-Haus, Bonn HCB Bi 2). Tegemist on pliiatsijoonistusega (lm 56 × 40 cm), millel puudub nii signatuur kui daatum. Raami tagaküljel leidub hiljem lisatud tekst: „Portree joonistas üks Viini kunstnik nimega HIPPIUS arvatavasti XIX sajandi kahekümnendatel aastatel. Perekonna mälestuste järgi pidi kunstnik Beethoveniga tutvuma tänaval, mil – siis juba kurt helilooja seisis ohtlikus olukorras ja võis [tõlla] alla jääda, – tõmbas ta kiiresti kõrvale. Mõne aja pärast läks Hippus Venemaale, kus ta ka suri. Üks tema lapselastest (Eduard Hippus) asus seitsmekümnendate aastate algul tööle muusikaäris „P. JURGENSON”. Temalt omandas portree hiljem (kahekümnendatel aastatel) kadunud muusikakirjastaja Peter Jurgenson. Tema surma järel, kuni tänaseni oli portree tema poja ja pärija Boris P. JURGEN-

Gustav Adolf Hippus.
Ludwig van Beethoveni portree. U.1814.
Pliiats.
Beethoven-Haus, Bonn.

SONI valduses. Portree on tehtud pliiatsijoonisena paberilehele suuruses 50 x 40 cm. Hiljem on see kleebitud kartongile. Moskva, 30. juuni 1927. Boris P. Jurgenson.⁵ Joonistus on helilooja välimust tabav, selles puudub Hippuse hilisemale loomingle omane natsaareenlik idealiseerimine. Stiililt sarnaneb Beethoveni portreega Hippuse signeeritud autoportree 1820. aastate algusest (kriidijoonistus, EKM G 2258). Samuti võib leida analoogiaid litograafiate sarjast „Kaasaegsed” (näiteks „Ivan Krõlovi portree”, 1822). Inglise- ja saksakeelses kirjanduses on Hippuse loodud Beethoveni portreest korduvalt juttu, samuti on seda kasutatud illustratsioonina helilooja elu ja loomingu puudutavates raamatutes.⁶ See on pälvinud erinevaid hinnanguid, ent keegi uurija-

test ei ole siiski autorsust kahtluse alla seadnud.

Beethoveniaanasse süvenemine pakkus avastamisrõõmu, millele aitas kaasa kirjavahetus Viini muusikateadlase, vabakutselise uurija dr Rita Stebliniga. Rita Steblin kirjutab oma artiklis (mis ilmus muide Hippuse 200. sünniaastapäeval), et Hippuse portree oli 1885. aastal Moskvas kunstniku poja poja valduses.⁷ Seejärel omandas selle Peeter Jürgensoni noodikirjastus Moskvas. Šveitsi kolleksionääri Hans Conrad Bodmeri kaudu jõudis portree 1956. aastal Bonni arhiivi ja kuulub tänapäevalgi eraldi säilitatavasse Bodmeri kogusse. Kolleksionäär Hans Conrad Bodmer (1891 – 1956) pärandas peale Hippuse joonistuse Bonnias asuvalle Beethoveni arhiivmuuseumi ühin-

gule ka 400 helilooja kirja, üle 100 autograafi, mööblit, helilooja isiklikke esemeid, samuti August von Klöberi joonistuse (1818) ja Christian Hornemani miniatuurmaali (1802) Beethovenist⁸.

Gustav Adolf Hippiuse joonistatud portree Beethovenist pole helilooja arvukate jäädvustuste seas kõige populaarsem. Theodor Frimmel, kes püüdis kogu beethoveniaana kokku koguda, avaldas selle 1923. aastal raamatus „Beethoven im zeitgenössischen Bildnis“. Ta kirjutab: „Uudis, mida pakkuda võin, on kriidijoonistus Hippiuselt, millele poseerimiseks Beethoven perekonnale mälestuste põhjal aega leidis. See on peaaegu elusuuruses rinnapilt. Kunstniku pojapoeg härra Ed. Hippius Moskvas kirjutab 27. augustil 1885. aastal Bruckmanni kirjastusele Münchenis järgmised read: „Minu omanduses on üks veel seni avaldamata minu vanaisa joonistus helilooja viimastest eluaastatest, kes minu vanaisale Viinis pildi jaoks poseeris...“ Nimetatud kirjastuselt sain ma laenuks foto, mille järgi tehtud joonistus on siin avaldatud. Hippiuse Beethoveni pea sarnaneb Schimoni omaga ja võiks küll sama olla. Ajaliselt pidi portreerimine 1820. aastatel toimuma. Kui Schimoni ja Hippiuse portreedel on meie ees keskealine tugev mees, siis mõned hilisemad portreed ilmutavad kehalise tagasilanguse märke.”⁹ Võrdluseks toob Frimmel Karl Joseph Stieleri maalitud (1781–1858) Beethoveni portree „Missa solemnise“ käsikirjaga aastast 1820 (õlimaal, Beethoven-Haus, Bonn B 2389).

Kummaline sarnasus

Mitmed uurijad on märganud Hippiuse joonistuse ja Ferdinand Schimoni (1797–1852) 1919. aastast pärit portree (õlimaal, Beethoven-Haus, Bonn B1) vahel sarnasust või isegi ühtelangevust, kusjuures eriti iseloomulik siduv element on helilooja ülespoole pööra-

tud pilk.¹⁰ Frimmel kirjeldab, kuidas noor kunstnik Ferdinand Schimon palus helilooja *amanuensis*'e Anton Schindleri (1795–1864) vahendusel luba heliloojat portreerida ja tal lubati oma maalimispukk hõivatud meistri toakse kõrvale seada. Nii jälgis ta pikema aja jooksul Beethovenit, tegi visandeid ning vahel kutsuti teda ka tuppa kohvi jooma. Valminud pilt olevat Beethovenile meeldinud.¹¹

Kuna kahe portree vahel on väga suur sarnasus (üles pööratud pilk, silmalaugude, juuksesalkude ja nina kujutamine), oletab Rita Steblin, et Hippiuse joonistus võis olla Ferdinand Schimoni palju kuulsama õlimaali loomisel aluseks.¹² Seni on Schimoni maali Beethoveni esimese biograafi Anton Schindleri kõnelusvihikutesse tehtud sissekannete põhjal (vestluste ajal kasutas tollal juba peaaegu kurt Beethoven vihikuid, kuhu külalised oma küsimused-vastused üles kirjutasiid) dateeritud aastatesse 1818/19. Helilooja biograafia 1860. aastal ilmunud 3. trükis (esimene ilmus aastal 1840) hindas Schindler Schimoni maali olemasolevatest portreedest parimaks¹³ ja olevat elu lõpuni omanud Schimoni portree koopiat.¹⁴ Kahjuks on aga kõnelusvihikute uurimised paljastanud, et paljud Schindleri aastail 1818–1820 tehtud sissekanded on võltsitud, st lisatud pärast Beethoveni surma eesmärgiga näidata, et ta kuulus helilooja sõpruskonda juba enne 1822. aastat.¹⁵ Pärast Beethoveni surma olevat abiline oma nimekaardile lasknud kirjutada „*L'ami de Beethoven*“.¹⁶ Schimon oli maalimise ajal noor muusikahuviline, kes otsustaski hiljem muusikukarjääri kasuks, temast sai Müncheni Kuningliku Teatri laulja, dramaatiline tenor.¹⁷ Kuna Schimon oli kunstnikuna asjaarmastaja, võis ta tõepoolest kasutada kunsti õppinud tuttava Gustav Adolf Hippiuse joonistust. Lahtiseks jääb nende kohtumise aeg, kuna

Ferdinand
Schimon.
Ludwig van
Beethoveni
portree. 1818/19.
Õli.
*Beethoven-Haus,
Bonn.*

Schindleri esitatud andmed ei ole usaldusväärsed. Ühes kirjas aastast 1827 hindab Schindler kõige kõrgemalt hoopis Karl Joseph Stieleri (1781 – 1858) loodud portreed Beethovenist (lõpetatud 1820), kes hoiab vasakus käes „Missa solemnise“ käsikirja ja paremas pliiatsit.¹⁸ Selle põhjal võib oletada, et ta polnud tollal Hippuse portreest veel teadlik.

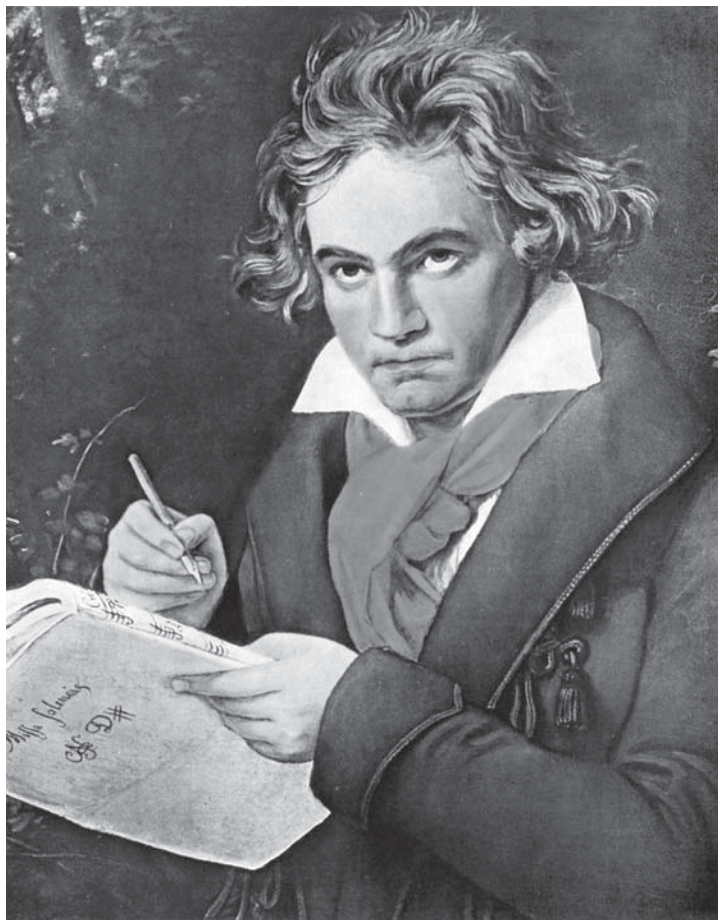
Millal Hippus joonistas heliloojat?

Kirjanduses on mainitud, et Nissi pastori poeg Gustav Adolf Hippus jõudis Viini 1814. aasta kevadel.¹⁹ Rita Steblini saadetud Viini Kunstiakadeemia arhiivis tehtud väljavõttest selgub, et Hippus registreerus akadeemia va-

bakuulajaks juba 1813. aasta novembris ning õppis 1813/14. aasta talve- ning suvesemestril, samuti 1814/15. aasta talve- ja suvesemestril akadeemias joonistamist ja vaselõiget.²⁰

Septembris 1816 reisis Hippus edasi Münchenisse, tehes vahepeatuse Salzburgis, kus külastas helilooja Wolfgang Amadeus Mozarti õde. Edasi suundus Hippus Rooma, kus viibis 1818. aasta juunini. Järgmisel aastal külastas ta Šveitsis kasvatusteadlast Johann Heinrich Pestalozzit (1746 – 1827) ning siirdus seejärel Eestisse. 1820. aastal abiellus Gustav Adolf Hippus Friederike Ignatiusega ning nad asusid elama Peterburi. 1849. aastast kuni surmani 1856. aasta sügisel

Joseph Karl
Stieler.
Ludwig van
Beethoven
„Missa
solemnise“
käsikirjaga.
1819/20. Öli.
Beethoven-Haus,
Bonn.

elas Hippius Tallinnas. Kunstnik on maetud Hageri surnuaiale.²¹ Selles suhtes on eksitav Ervin Pütsepa väide, et kunstnik maeti Tallinna Kopli surnuaiale.²²

Rudolf Petzoldt (nagu ka T. Frimmel ja P. Jürgenson) annab albumis „Ludwig van Beethoven“ ekslikult joonistuse loomisaastaks umbes 1820, mil kunstnik elas juba Peterburis. Ka on ta ekslikult teose autoriks pidanud kunstniku lapselast Eduard Hippiust.²³

Hippiuse Beethoveni portreed mainitakse, kuid ei reprodutseerita Columbia ülikooli kunstiajaloo professori Alessandra Comini Beethoveni-müütidele pühendatud põhjalikus uurimuses. Autor väidab, et kuigi detailides

üsna elutruu, ei taba autor Beethoveni loomust.²⁴ Comini juhib tähelepanu kolmele vähetuntud Beethoveni portreele: tundmatu autori miniatuurmaalile, millel heliloojat on kujutatud kolmeteistkümneaastasena, 1815. aastast pärinevale Johann Christoph Heckeli (1792–1858) portreele ning Hippiuse joonistusele, mille ta paigutab ajavahele 1814–1816. Comini väidab, et Beethoven on rohkem kui mõni teine loomeinimene langenud müüdiloome ohvriks, ning peab ainsaks usaldusväärseks portreeks kunstnik Franz Kleini (1777–1840) 1812. aastal võetud kipsmaski järgi loodud büsti, kus on täpselt jäädvustatud Beethoveni näojooned ja rõugearmiline nahk. Morn

Gustav Adolf Hippus. Autoportree.
1820. aastad. Kriit.
Kumu Kunstimuuseum.

ilme on osaliselt tingitud maski võtmisega seotud protseduuri ebaseadlikkusest.²⁵

Robbins Landon, kes kirjeldab kõige tuntuma Beethoveni portree, August von Klöberi maali saamislugu 1818. aasta suvel Viini lähedal Mödlingis, reprodutseerib oma uurimuses kõrvuti Louis Letronne'i (1790–1842) ja Hippuse joonistuse. Esimene valmis arvatavasti 1814. aastal ja oli aluseks Viini kongressi päeval laialt levinud Blasius Höfeli (1792–1863) gravüürile. Portreeline sarnasus on suur. Landon nimetab Hippuse joonistust suhteliselt tõetruuks, eriti näo alumist osa. Kunstilisest küljest pole portree tema arvates eriti õnnestunud, kuid selles on siiski teatavat elavust.²⁶ Nii Hippuse joonistusel kui ka Letronne'i kriidivisandil pole helilooja välimust ilustatud.²⁷ Kuna Hippus viibis Viinis aastail 1813–1816, ei saa joonistus pärineda 1820. aastaist.

Joonistuse loomisaega aitab täpsustada Tiina Öuna kirjutis Oleviste organistist ja August von Kotzebue laste koduõpetajast Johann August Hagenist (1786–1877).²⁸ Hagen viibis aastail 1813–1814 koos Karlsbadi tervisvetele suunduva Kohila mõisniku kurdi poja Peter von Breverniga kaheksa kuud Viinis.²⁹

Viinis kohtus Hagen Hageri päevilt tuttava Gustav Adolf Hippusega. Hagenil oli kaasas soovituskiri August von Kotzebue'lt, mis avas talle Beethoveni kodu ukse. Kiri kõlas järgmiselt: „August von Kotzebue'lt Beethovenile. Tallinn, 24. sept. 1813. Selle kirja tooja, härra Hagen, on minu majas olnud muusikaõpetajaks juba 3 aastat, ja kuna olen teda õppinud hindama silmas pidades nii tema teadmisi, virkust kui ka moraalset iseloomu, võin ma teda Teile soovitada kui üht Teie tõelist austajat. Nende hulka arvan ma ka ennast ise (ja jään selleks) Teie alandlik Kotzebue. Kuulsale heliloojale härra Beethovenile Viinis.”³⁰

Külaskäike Beethoveni juurde kirjeldas Hagen oma mälestustes, mille masinakirjas koopia on Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumis.³¹ Hagen käis ka kontserdil, kus kanti ette Napoleoni sõdade perioodil väga populaarne Beethoveni orkestriteos „Wellingtoni võit ehk lahing Victoria all” („Wellingtons Sieg oder Schlacht bei Vittoria” *op* 91), mis oli pühendatud Inglise väejuhile sir Arthur Wellesley Wellingtonile, kelle juhtimisel saavutati juunis 1813 Põhja-Hispaanias Victoria lähistel võit Prantsuse vägede üle. Teos oli saksa muusiku ja leiduri, metronoomi leiutaja Johann Nepomuk Mälzeli (1772–1838) õhutusel algselt kirjutatud tema loodud muusikainstrumendile, nn panharmoonikumile. Teos, mida Hagen oma mälestustes nimetab, sai erakordse menu osaliseks. 1813. aasta lõpul kanti see Viini ülikooli saalis kahel korral ette,

Viini kuulus kontserdipaik – Redoutensaal.

kusjuures kaastegevad olid tuntud Viini muusikud Antonio Salieri (1750–1825), Johann Nepomuk Hummel (1778–1837), Giacomo Meyerbeer (1791–1864) jt.³²

Oma mälestustes kirjutab Hagen: „...Beethoven ei dirigeerinud kurtuse tõttu oma kompositsiooni „Püha Alliansi lahing“ suures Ratsakoolis [Reitenschule],* kus seda viis korda esitati, kapellmeister Salieri dirigeeris orkestrit ja Hummel kõrvalruumis kahureid. Ma sain veel ühe vaba pääsme, andsin selle Hippiusele, kes tuli minuga koos. Kontserdipaik mahutas 3000 inimest ja oli esmakordselt täiesti täis.”³³ Kuigi mälestustes seda fakti ei mainita, võis kiire portreerimine toimuda Viini kuulsas Redoutensaaalis.³⁴ „Wellingtoni võitu” (ehk „Püha Alliansi lahingut”) kanti ette Viinis aastail 1813–1814 erinevates saalides ja 1815. aasta algul ka Inglismaal.

Ka Tiina Õun oletab, et Hippius võis Beethovenit portreerida pärast 1814. aasta 29. novembri kontserti Viini Redoutensaaalis.³⁵ Teatri- ja Muusikamuuseumis säilitatava Hageni nekroloogi esimeselt lehelt võib aga lugeda, et juba 1814. aasta suvel sõitis Hagen oma hoo-

lealusega edasi Karlsbadi (Karlovy Vary) suunas ja nagu eespool selgus, elati Viinis vaid kaheksa kuud. Kui Viini jõuti 1813. aasta lõpul, täitus kaheksa kuud juulis-augustis, mistõttu Hagen ei saanud enam novembris kontserdil viibida. Kui kontserdil käimine ja portree on omavahel seotud, võib valmimise ajaks pidada mitte hilisemat aega kui 1814. aasta kevadet-suve, sest peagi läksid Hageni ja Hippiuse teed lahku.

Kokkuvõtteks

Võib teha järelduse, et suurepäraseks portretistiks kujunenud Gustav Adolf Hippiuse joonistus maailma kuulsast heliloojast valmis tõenäoliselt 1813. aasta lõpul või 1814. aasta esimesel poolel, mil Gustav Adolf Hippius oli 21–22-aastane muusikast ja kunstist innustunud noormees. Ei saa siiski ka välistada võimalust, et portreerimise seanss toimus alles 1815. või 1816. aastal. Tänu Viinist saadud arhiiviandmeile on võimalik kinnitada, et Hippius astus Viini Kunstiakadeemiasse 1813. aastal. Beethoveni portree oli esimene teos alustatud „kuulsate kaasaegsete galeriist”, mille loomine võis romantismiajastu kunstnikule olla eluülesandeks.

1814. aastal oli Ludwig van Beethoven oma kuulsuse tipul, tema jätkuvast populaarsusest kõneleb fakt, et helilooja matustest 1827. aasta märtsis võttis osa 20 000 inimest. Varane joonistus Beethovenist on muusikaringkondades tuntud, kuid kunstiteadusliku uurimise objektiks on joonistus esimest korda. Ajaloo ebaõigluse tõttu on Hippiuse joonistus osaliselt samastunud Ferdinand Schimoni 1819. aasta õliportreega. Jääb loota, et kunagi avastatakse ka teised Leopold von Pezoldi mälestustes loetletud portreejoonistused.

Toimetanud, kommenteerinud ja täiendanud ANNE UNTERA ja TIINA ABEL

Autorid tänavad Joyce Maierit August von Kotzebue'lt Beethovenile saadetud kirja koopiat ja dr. Rita Steblinit Viini Kunstiaakadeemia arhiivis tehtud väljavõtete eest.

Kommentaariid:

¹ Leopold von Pezold. Kolme Eestimaa kunstniku rännuaastad. (Tõlkinud Anne Lõugas). Tallinn, 1994, lk 122.

² Mai Levin. Muusika ja baltisaksa kunst. – Teater. Muusika. Kino 1986, nr 5, lk 96.

³ Wilhelm Neumann. Baltische Maler und Bildhauer des XIX Jahrhunderts. Riia, 1908, lk 22; Voldemar Vaga. Kunst Tallinnas XIX sajandil. Tallinn, 1976, lk 57; Ervin Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani. Stockholm, 1991, lk 76; Anne Lõugas. Gustav Adolf Hippiuse, Otto Friedrich Ignatiuse ja August Georg Wilhelm Pezoldi õppereis 1810. aastatel. – Neli baltisaksa kunstnikku. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, Saksa Kultuuriinstituut Tallinnas, 1994, lk 51.

⁴ Tiina Õun. Ühest Wolfgang Amadeus Mozarti autograafist Eestis. – Teater. Muusika. Kino 1996, nr 3, lk 128; Tiina Õun. Oleviste organistist Johann August Hagenist (1786–1877) ja tema pärandist. – Teater. Muusika. Kino 1997, nr 8/9, lk 12.

⁵ Raamile lisatud tekst on järgmine: „Das Porträt wurde von einem Wiener Künstler Namens HIPPIUS von der Natur gezeichnet wahrscheinlich in den zwanziger Jahren des

19. Jahrhunderts. Laut Familienerinnerungen soll der Künstler die Bekanntschaft mit Beethoven auf der Straße gemacht haben indem er den damals schon tauben Komponisten, der in Gefahr stand überfahren zu werden, schnell auf die Seite zog. Nach einiger Zeit übersiedelte Hippius nach Russland wo er auch starb. Einer von seinen Enkeln (Eduard Hippius) trat im Anfang der siebziger Jahren in die Musikalienhandlung „P. JURGENSON“ als Mitarbeiter ein. Von ihm erwarb der seelige Musikverleger Peter JURGENSON später (in den achtziger Jahren) das Porträt. Nach seinem Tode und bis auf den heitigen Tag blieb das Porträt Eigentum seines Sohnes und Nachfolgers Boris P. JURGENSON.

Das Porträt ist eine Bleistift-Zeichnung ausgeführt auf einem Bogen Papier. 56 x 40 cm. groß. Das Papier ist später auf Karton geklebt worden. Moskau, den 30. Juni 1927. Boris P. Jurgenson.“

⁶ Theodor Frimmel. Beethoven im zeitgenössischen Bildnis. Wiin, 1923, lk 40; Richard Petzoldt. Ludwig van Beethoven. Leipzig, 1973, lk 106; Robbins H. C. Landon. Beethoven. A documentary study. Zürich, 1974, lk 13; Rita Steblin. The Newly Discovered Hohenecker Portrait of Beethoven (1819). Das ähnlichste Bildnis Beethovens. – Journal of the American Musicological Society 1992, k 45, nr 3, lk 483.

⁷ Rita Steblin. The Newly Discovered Hohenecker Portrait of Beethoven, lk 472, 483.

⁸ (http://issay.com/bonn-beethoven-house/main_o_u_g.html). August von Klöberi (1793–1864) parimaks peetud majesteetlik portree on kaduma läinud, säilinud on mitu eeltööna tehtud visandit.

⁹ Theodor Frimmel. Beethoven im zeitgenössischen Bildnis, lk 40–41.

¹⁰ Nii Schimoni maalile kui ka G. A. Hippiuse joonistusele iseloomulikke ülespööratud pilku seletab biograaf Beethoveni harjumusega väga kanget kohvi juua (60 kohviuba tassi kohta). Tõenäolisem on siiski Rita Steblini teose ikonograafiaga seostuv põhjendus. Ta viitab sellele, et tegemist on traditsioonilise muusikalise inspiratsiooni edasiandmiseks kasutatud miimikaga.

¹¹ Theodor Frimmel. Beethoven im zeitgenössischen Bildnis, lk 39.

¹² Rita Steblin. The Newly Discovered Hohenecker Portrait of Beethoven, lk 472.

- ¹³ Anton Schindler. Biographie von Ludwig van Beethoven. Leipzig, 1970, lk 513–514.
- ¹⁴ Alessandra Comini. The changing image of Beethoven. A study in mythmaking. New York, 1987, lk 40.
- ¹⁵ Rita Steblin. The Newly Discovered Hohenacker Portrait of Beethoven, lk 472.
- ¹⁶ Alessandra Comini. The changing image of Beethoven, lk 40.
- ¹⁷ Sealsamas, lk 41.
- ¹⁸ Stieleri maali sage peegelpildis reprodutseerimine on loonud mõnedes allikates levitud väärarvamuse, nagu oleks Beethoven olnud vasakukäeline. Vt: Rolf W. Meyer, Vasakukäelisus? Nõuanderaamat. Kuresaare, 1998, lk 97.
- ¹⁹ Robbins H. C. Landon. Beethoven, lk 13; Leopold von Pezold. Kolme Eestimaa kunstniku rännuaastad, lk. 17; Anne Lõugas. Gustav Adolf Hippuse, Otto Friedrich Ignatiuse ja August Georg Wilhelm Pezoldi õppereis 1810. aastatel, lk 50.
- ²⁰ Rita Steblini kiri Riina Tänavale 12. aprillist 2002. Kiri artikli autori valduses.
- ²¹ EV Siseministeriumi rahvastikutoimingu osakond, Tallinna toomkiriku surmameetrika 1856; Voldemar Vaga. Kunst Tallinnas XIX sajandil, lk 58–62; Anne Lõugas. Gustav Adolf Hippuse, Otto Friedrich Ignatiuse ja August Georg Wilhelm Pezoldi õppereis 1810. aastatel, lk 52–54; Deutschbaltisches biographisches Lexikon. Köln, Viin, 1970, lk 322; Tiina Õun. Ühest Wolfgang Amadeus Mozarti autograafist Eestis, lk 29.
- ²² Ervin Pütsep. Kunstielu Eestimaal I, lk 76.
- ²³ Richard Petzoldt. Ludwig van Beethoven. Leipzig, 1973, lk 127.
- ²⁴ Alessandra Comini. The changing image of Beethoven, lk 421.
- ²⁵ Rita Steblin. Beethoven's Life Mask of 1812 Reconsidered. – The Beethoven Newsletter 1993–1994, k 8, nr 3; k 9, nr 1, lk 68; Alessandra Comini. The changing image of Beethoven, lk 33; Robbins H. C. Landon. Beethoven, lk 13.
- ²⁶ Robbins H. C. Landon. Beethoven, lk 13.
- ²⁷ Alessandra Comini. The changing image of Beethoven, lk 24; Robbins H. C. Landon. Beethoven, lk 12.
- ²⁸ Tiina Õun. Oleviste organistist Johann August Hagenist (1786–1877) ja tema pärandist, lk 42.
- ²⁹ Johann August Hagen. Mälestused. Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum, M 394:1/159:26; Alexander von Pezold. Johann August Hagen, 1786–1877. Tartu, 1928, lk 14; Alexander von Pezold. Johann August Hagen. Beitrag zu Gedenktagen baltischen Musiklebens. – Jahrbuch des baltischen Deutschtums in Lettland und Estland. Riia, 1930, lk 110; Deutschbaltisches biographisches Lexikon, lk 285.
- ³⁰ Tsit.: Sieghard Brandenburg (Hrsg), Beethoven Briefwechsel. Gesamtausgabe, Bd. 2. München.
- ³¹ Johann August Hagen. Mälestused, lk 30–31.
- ³² Historisches Museum der Stadt Wien – Musikergedenkstätten. Ausstellungskatalog, Ludwig van Beethoven, „Pasqualatihaus“, Viin, 1995, lk 46–47.
- ³³ Beethoven, der wegen seiner Taubheit seine comp. „Schlacht bei belle Alliance“ in der grossen Reitschule, wo sie 5 Mal aufgeführt wurde, nicht dirigierte, Kapellmeister Salieri dirigierte das Orchester und Hummel im Nebenzimmer die Kanonen. Ich erhielt dazuein Freibillet, gab es Hippus, der mit mir ging. Der Concerort faste 3000 Personen un war zum 1 Mal völlig besetzt Hagen. Mälestused, lk 31. (*Kanonnen* – eesti k *kahurid*; tegelikult on mõeldud löökpille, mis pidid imiteerima kahuripauke. Teose ettekanded toimusid Viini kuulsas Redoutensaalis. – Vt selle kohta ka A. Alšvang, Beethoven, Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957, lk 230.)
- ³⁴ Leopold von Pezold. Johann August Hagen. Beitrag zu Gedenktagen baltischen Musiklebens, lk 110; Tiina Õun. Oleviste organistist Johann August Hagenist (1786–1877) ja tema pärandist, lk 43.
- ³⁵ Tiina Õun. Oleviste organistist Johann August Hagenist (1786–1877) ja tema pärandist, lk 43.

* TMMis asub J. A. Hageni mälestuste masinakirjas koopia. Tõenäoliselt on tegemist kopeerija eksitusega käsikirja lugemisel. Seepärast loe: „Redoutensaal“ – *Tiina Õun*.